

ANDREI PIPPIDI

LUCRURI NOI DESPRE ȘTEFAN CEL MARE

Prilejul de a ne aduna ne e dat astăzi de ultimul volum, al șaselea, din remarcabila colecție pe care o datorăm osârdiei cu care Mănăstirea Putna, vredniciei ei slujitori, dimpreună cu prietenii noștri, Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, au trezit în conștiința noastră amintirea celui mai mare domn al românilor, atunci când se împlineau cinci veacuri de la moartea sa. Suntem la capătul unui șir de gesturi comemorative al căror efect, mai mult sau mai puțin fericit, s-a măsurat după sinceritatea care le-a inspirat. În această privință, nu încapе îndoială că prinosul oamenilor de carte, aici, la București și la Cluj, a fost partea cea mai curată și mai cinstită din omagiile aduse lui Ștefan cel Mare și Sfânt. De aceea, chiar dacă n-am avut „un mândru imn de triumf al românimii unite”, așa cum, în 1904, nădăjduia N. Iorga, alternativa evocată de istoric cu aprigă amărăciune nu s-a adevărit, oricum nu pe de-a-ntregul. Căci el adăuga următorul avertisment: „dacă vom fi răi și neînțelegători și fără priință unul către altul și fără iubire pentru lumina minții prin care se dobândesc toate, [...] în ziua de 2 iulie 2004, când se vor împlini cinci sute de ani de la săvârșirea lui Ștefan, nu vom cuteza a mai sta înaintea străbunului, care-și va întoarce fața de la noi”¹. Dezmințirea acestor cuvinte de profet mândros n-ar fi fost ușoară fără munca unor învățați harnici. Ei au cules tot ce se știa despre domnia lui Ștefan, înseilând și o sumă de întregiri sau îndreptări. Din această bogată recoltă vine sămânța care va asigura semănăturile viitoare.

Pentru a dovedi emulația creată de acest exemplu, vom da la iveală câteva spicuiuri din izvoare care, deși publicate de câțva timp, n-au fost încă folosite pentru acele informații relative la Ștefan și vremea sa pe care le cuprind. Ele își vor găsi locul alături de extrasele pe care le-am adus în circulație nu demult și care proveneau din cronicile italiene din veacul al XV-lea².

Primul pasaj asupra căruia ne oprim aparține cronicii otomane cunoscute sub numele de „Anonymus Hanivaldanus”. Descoperitorul ei a fost nobilul silezian Philipp Haniwald von Eckersdorf, din 1584 secretar al ambasadorului imperial la Constantinopol. Neobositul Hans Löwenklaw (Leunclavius) a tradus textul mai întâi în limba germană, editându-l în *Neuwe Muselmanische Historie* (1590), apoi și în latină, în *Historiae Musulmanae Turcorum* (1591). Ediția modernă pe care am

¹ N. Iorga, *Pomenirea lui Ștefan cel Mare*, București, 1904, p. 106–107.

² Andrei Pippidi, *Noi izvoare italiene despre Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare*, în **SMIM**, XX, 2002, p. 15–21.

utilizat-o este aceea din colecția „Osmanische Geschichtsschreiber”³, menționată de altfel și în recenta bibliografie alcătuită la Institutul de Istorie „N. Iorga”⁴. Interesul informațiilor ce urmează se va vedea mai cu seamă la coroborarea cu alte fragmente alese pentru același mănunchi de știri.

„Pe când sultanul Baiazid zăbovea trândav la Constantinopol, cneazul rușilor a trimis un sol la domnul Carabogdaniei [Moldovei], iar acesta a avut de ales ori să încheie cu el o alianță pentru a-l ataca vrăjmășește pe turc cu forțe unite, ori să țină seama că el singur va fi căutat acasă cu război. De aceea a răspuns Carabogdan că de câțiva ani turcul îi răpise niște cetăți, care din vechime aparținuseră Carabogdaniei, deci făcuseră parte din domeniul său. Cneazul rușilor putea așadar să vină cu oaste și, prin cucerire, să-i restituie cetățile de curând pierdute, Akkerman și Chilia; dacă el va face asta, el însuși se va supune poruncilor sale și va fi de bună voie vasalul său. La acest răspuns, cneazul Rusiei și-a strâns oștirea și a pornit spre Carabogdan. Le cumpăni pe toate în sufletul său moldoveanul și ajunsese la credința că cneazul nu va izbuti împotriva turcilor și, prin urmare, de ce să rupă pacea cu ei ? Trimise soli la pașa de Silistra ca să-i spună că cneazul intră în Moldova cu gând rău, așa că, potrivit înțelegerii încheiate, să-i trimită ajutor, să nu-l părăsească chiar acum. Pașa fiind împiedicat de a veni el însuși în ajutorul lui Carabogdan, trimise 1.200 sau 1.300 de oameni în frunte cu un oarecare Nasuh Begoglu”. Urmează povestirea campaniei lui Ioan Albert în Moldova, care se încheie cu cuvintele: „Cu un astfel de viclesug, domnul Carabogdaniei i-a scos pe ruși din țară în anul 901 de la moartea profetului Mohamed”.

Datarea e probabil o eroare a lui Leunclavius, care a prelucrat originalul, căci calendarul islamic începe cu zece ani mai înainte de evenimentul indicat, de la „emigrarea” primei comunități de credincioși ai noii religii. Nici nu e anul 1496, cum ar corespunde lui 901 de la Hegiră, ci 1497. Rolul lui Ioan Albert este atribuit fratelui său, Alexandru Cazimirovici al Lituaniei și al Rusiei Roșii, viitor rege al Poloniei din 1501. La expediție au luat parte, pe lângă armata regală polonă, trupe ale Ordinului Teuton și forțele militare ale Rusiei apusene. În tabăra lui Ștefan se găseau vechii săi dușmani, turcii, care îi întâlneau pe poloni pe câmpul de luptă pentru prima oară după 50 de ani, câți trecuseră de la Varna. Accentul pe care cronică îl pune îndeosebi asupra contingentului rutean se explică prin continuarea

³ Richard F. Kreutel, *Der fromme Sultan Bayezid. Die Geschichte seiner Herrschaft (1481–1512) nach dem altosmanischen Chroniken des Oruc und des Anonymus Hanivaldanus*, Graz-Wien-Köln, 1978, p. 212–216.

⁴ *Stephen the Great, Prince of Moldavia (1457–1504). Historical Bibliography*, Bucharest, 2004, p. 40. Izvorul a fost parțial tradus în românește în vol. *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476*, București, 1977, p. 249–250, și *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în cronică*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 311–312, dar numai pentru luptele din 1476. Pasajul întreg despre luptele din 1497–1498 fusese tradus de N. Orghidan, *Ce spun cronicarii streini despre Ștefan cel Mare*, Craiova, 1915, p. 102–105.

evenimentelor: în 1498, Podolia și Haliciul au fost devastate de turci, care deschiseră drumul pentru revanșa moldovenilor⁵.

De remarcat că autorul recunoaște că porturile ocupate de turci în 1484 făcuseră parte din Moldova din cele mai vechi timpuri. Versiunea otomană a faptelor este confirmată de cronica anonimă *Menakib-i Sultan Bayezid-Han* (numită uneori „Anonimul Blochet”), din care descrierea bătăliei din Codrul Cosminului, dar nu și raidul de pradă al lui Malcocioglu Bali bei, a fost inclusă în culegerea de izvoare otomane traduse în limba română⁶.

Alte două cronici mai târzii, din secolele XVI și XVII, au repetat relatarea stratagemei lui Ștefan, care i-ar fi atras pe poloni în capcana de la Cosmin în timp ce-i chema în ajutor pe turci. E vorba de Saadeddin și de Kodja Husein. Scena de sângeroasă confuzie din pădure se află în ambele texte, dar câștigarea victoriei e pusă pe seama „gaziilor” de la Silistra, sub comanda lui Malcocioglu⁷. Elogiul lui „Istefan bei [...], om foarte dibaci și mare meșter în luptele împotriva ghiaurilor”, așa cum îl caracteriza anonimul, este reluat de Saadeddin și Kodja Husein, care cred că sultanul l-a răsplătit pe domnul Moldovei cu o „scufie aurită”, asemenea cucii pe care o știm din ceremonialul învestiturii din vremea vasalității față de Poartă.

Aceleași evenimente au fost povestite pe larg într-un fragment de text anonim în limba turcă din secolul al XVI-lea, manuscrisul nr. 552 din colecția orientală a Muzeului Regional din Sarajevo. Acel manuscris, poate dispărut în 1992–1993, când numeroase vestigii ale trecutului otoman al Bosniei au fost nimicite cu înverșunare, a fost cercetat de istoricul Aleksandr Olesnițki, care a publicat într-o revistă a savanților ruși „albi” refugiați la Belgrad, relatarea expediției lui Malcocioglu din 1498. Paginile următoare transpun în românește acea traducere în rusește⁸.

„În vremea aceea, sultanul Baiazid era la Țarigrad. Tot atunci, stăpânitorul Rusiei a trimis la voievodul Moldovei un sol, care i-a spus: «ori te vei uni cu mine împotriva turcului, ori am să vin eu la tine !». Moldoveanul a răspuns: «Turcul mi-a luat toate cetățile mele, toate câte au fost ale mele ! Vino la mine încoace și ia-i repede Cetatea Albă și Chilia, ca să mă pot închina ție !». Atunci stăpânitorul Rusiei și-a adunat oastea și, venind, s-a pregătit să ia cu asalt Cetatea Albă. Moldoveanul, cu toate că era sigur că pașa [de Silistra] nu putea bănui nimic [despre tratativele lui], a strâns întreaga sa oaste, spunându-i [stăpânitorului Rusiei]: «asta pentru ca să nu mă creadă pașa dușmanul său»”.

⁵ Ioan Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 2004, p. 225–227.

⁶ Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet, *Cronici turcești privind țările române*, I, București, 1966, p. 137–139.

⁷ *Ibidem*, p. 329–331 și 465–467. Cf. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în cronică*, p. 284–286 și 294–297.

⁸ A. A. Olesnițki, *Pervîia boevîia vstreaci v XV veaka turok-osmanov s Rusîio*, în „Zapiski Russkago Nauchnago Instituta v Bialgrada”, 3, Beograd, 1931, p. 121–122.

Narațiunea continuă: „Pe atunci, begul din Silistra era Mesih pașa. Moldoveanul a trimis la el pe un om al său cu știrea: «Află că oastea rusească vine împotriva ta». Mesih pașa nu s-a ocupat el însuși de acest lucru. Ci avea un subaș, pe nume Nasuh Begoglu. Pe el l-a însărcinat să strângă un detașament de 800 de oameni și să meargă în ajutorul moldoveanului. În acest răstimp, din partea aceea [de miazănoapte] a venit în Moldova oastea rusească. Moldoveanul, de asemenea, și-a adunat oastea, a pornit în întâmpinarea rușilor, iar înaintea acestora a grăit: «eu nu-ți sunt dușman, dar ce să fac ? Turcul a venit cu o armată mare. Tu înțelege-te numai cu oamenii pașei». Ca răspuns la aceasta, rusul a zis: «Ascultă ! Tu spuneai că nu vei merge împotriva mea. Atunci de ce l-ai adus împotriva mea pe turc ?». Moldoveanul a răspuns: «Despre acestea nimic nu știu ! Turcul nu se sfătuiește cu mine ! Dar tu pleacă neîntârziat, pleacă de aici. De vei sta noaptea asta până dimineața, va fi rău de tine !». Rusul, neștiind ce să facă, a început să-l roage pe moldovean: «Ține-l tu pe turc ca să nu dea năvală împotriva mea !». Moldoveanul l-a contrazis: «Dacă vrei ca el să nu se repeadă asupra ta, trimite-ne mai repede niște bani, pe care să-i pot da lui. În caz contrar – a adăugat el – nici de tine, nici de mine nu va fi bine !». Rusul, văzând că treaba era departe de bun sfârșit, i-a trimis moldoveanului un car plin cu florini [cervoneți] sub paza unei cete de călăreți, mai adăugând la aceasta o mulțime de alte daruri”.

Năvălitorii și-au început retragerea, „însă moldoveanul a pornit îndată pe urmele lor. Războinicii dreptcredincioși [musulmanii], aflând despre cele întâmplate, l-au tras la răspundere pe moldovean și i-au spus: «Am auzit noi că ai primit bani de la rus. Rusul era prada convenită nouă, iar tu i-ai dat ajutor să fugă». Moldoveanul le-a răspuns: «Banii nu se vor pierde, dar voi fără întârziere urmăriți-l pe dușman și înghesuți-l din spate». Între timp, rușii, retrăgându-se, s-au apropiat de un ascunziș în munții păduroși. Pe neașteptate, cei 800 de oșteni dreptcredincioși au năvălit asupra ariergărzii rușilor și le-au luat câteva care. Rușii, văzând situația în care se aflau, au așezat carele la un loc în cerc și, ascunzându-se după ele, au început lupta. Rușii aveau o oaste mare, iar dreptcredincioșii numai 800 de oameni ! Mulți dintre ei au fost răniți, iar alții și-au jertfit viața pentru credință. În această luptă, Nasuh Begoglu și-a pierdut o mână. Având în vedere această situație grea, dreptcredincioșii au încetat lupta și, dând înapoi, au plecat. Aceasta s-a întâmplat în anul 903 de la Hegiră”.

Data corespunde anului 1497, după 29 august, iar bătălia la care se referă cronicarul a avut loc la 26 octombrie. O analiză critică a surselor otomane relative la bătălia din Codrii Cosminului – cele cinci identificate până acum – duce la concluzia că primul izvor, deci biografia anonimă a lui Baiazid al II-lea, este independent de celelalte două, care au reprodus întocmai pagina de descriere a luptei. Manuscrisul de la Sarajevo ne permite să surprindem etapa de folclorizare a narațiunii, pe când Saadeddin și Kodja Husein, scriind mai târziu, au adoptat un stil oficial, mult mai solemn. Spre deosebire de „Anonimul Blochet”, „Anonimul

Hanivaldanus” îi identifică pe învinșii de la Cosmin cu „rușii”, adică rutenii din regiunea Halici-Podolia, ceea ce, după cum s-a văzut, caracterizează și textul editat de Olesnițki.

Asemănarea dintre aceste două versiuni sare în ochi și în privința conținutului (atragera atenției spre contingentul rutean, mențiunea căpeteniilor otomane Mesih pașa și Nasuh Begoglu, povestea carului încărcat cu bani), dar și sub aspect formal. Tradiția românească nu cunoaște decât „crai leșesc” și „oaste leșască”; Cronica moldo-germană înregistrează și prezența „prusienilor” (armata Ordinului Teutonic), deoarece vorbeau aceeași limbă cu autorul. Totuși, Ureche a reținut între pierderile din tabăra cealaltă pe „voevoda Ruskii” și stăruie asupra represaliilor din 1498 „la Podolia și la rusi”, cu care prilej cronicarul consemnează o masivă deportare de populație din estul Galiției, „de și până astăzi trăiește limba rusească în Moldova, ales pre unde i-au descălecat”⁹.

Dar folclorizarea s-a dezvoltat în continuare și în istoriografia românească, ajungând în secolul al XVIII-lea la legenda „dumbrăvilor roșii” pe care Neculce declara că o deține din tradiția populară („așia vorbăscu oamenii”)¹⁰, legendă careia Alecsandri și învățământul primar haretian îi vor asigura marea răspândire. Ar fi desigur necesară o încercare de a construi tipologia narațiunilor istorice din trei grupuri distincte, otoman, balcanic și românesc, pentru a reconsidera alunecarea de la anale către folclor și, mai departe, spre expunerea ornată, de cronică aulică, reflectând închegarea unei conștiințe de grup prin evoluția atitudinii față de trecut¹¹.

Un asemenea demers formalizant s-ar putea perfect aplica și cronicii de la Sarajevo. Ea continuă cu relatarea celor două raiduri de pradă întreprinse de turci dincolo de hotarul de nord al Moldovei, aventuri militare peste Nistru care au avut un deznodământ foarte diferit.

„Când sultanul Baiazid a aflat despre această expediție a rușilor, strașnic s-a supărat, l-a schimbat pe Mesih pașa și i-a dat sangeacul de Silistra lui Bali beg Malcocioglu, cu însărcinarea de a face un akân în Rusia. Trecând prin Valahia, akângiii au pătruns în Rusia. Ei au dobândit o pradă uriașă, au jefuit și au părjolit toată țara. După aceasta, s-au întors nevătămați în ținuturile lor de baștină. Acestea s-au întâmplat de asemenea în anul 903 de la Hegiră. Scurtă vreme după aceea, Bali beg iarăși a pregătit un akân în Rusia. Sultanul Baiazid i-a trimis întăriri akângii rumelioți, dar l-a numit pe el serdar peste toți oștenii. În acest fel, l-a pus sub comanda lui și pe Ali beg Mihaloglu. Așa stând lucrurile, Bali beg Malcocioglu i-a chemat să ia parte la akân. Dar, în ultimul moment, din partea lui

⁹ Grigore Ureche vornicul și Simion dascălul, *Letopiseșul țării Moldovei*, ed. Const. C. Giurescu, Craiova, [1942], p. 56. Cf. *ibidem*, p. 85: „la rusi în Podolia”.

¹⁰ Ion Neculce, *Opere*, ed. Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 168.

¹¹ În această privință, sugestii utile sunt oferite de Steven Vanderputten, *Typology of Medieval Historiography Reconsidered: A Social Re-Interpretation of Monastic Annals, Chronicles and Gesta*, în „Historical Social Research”, 26, 2001, 4, p. 141–178.

Ali beg Mihaloglu s-au întâmpinat greutăți în privința unirii lui și a cetelor sale cu Bali beg Malcocioglu. Ali beg s-a încăpățânat și nu s-a dus la akân, nici nu și-a trimis oamenii la soroc. Pe când Bali beg își aduna cetele, a trecut multă vreme și din această pricină oastea s-a urnit din loc cu întârziere. Akângiii, pornindu-se în expediție, au trecut prin mijlocul Moldovei, dar prin această silnicie au stârmit împotrivirea locuitorilor acelei țări. Continuând expediția, ei au prădat și au pustiit ținutul rusc. Cu dobânda apucată și cu prăzile, ei au pornit pe drumul întoarcerii. Între timp, a căzut o iarnă grea. Gerul i-a prins încă de când se aflau în acea regiune. La aceasta s-a adăugat și faptul că nu le mai rămăsese proviant. Akângiii au vrut să treacă din nou prin mijlocul Moldovei. Numai că, după cum se povestește, încă dinainte, atunci când mergeau la akân, ei, la trecerea prin Moldova, au stârmit împotriva lor pe băștinași, care se săturaseră de ei din adâncul sufletului. De data aceasta, pe pământul Moldovei s-a adunat o mare oștire, iar moldovenii nu le-au mai îngăduit trecere slobodă prin țara lor. Când niște akângii totuși au intrat în hotarele Moldovei, moldovenii au pustiit totul în calea lor și nici unuia dintre ei nu i-au mai dat provizii. Atunci când dreptcredincioșii au trecut granița Moldovei spre a-și urma drumul mai departe, s-a ridicat o furtună năprasnică și a început să cadă zăpada. A venit gerul mare și s-a făcut insuportabil de frig. Mulți dreptcredincioși au pierit. Akângiilor nu le-au mai rămas cai aproape deloc și foarte mulți dintre ei au fost nevoiți să umble pe jos. Iar celor care mergeau pe jos le-au degerat picioarele, iar altora le-au căzut urechile”.

Primul atac, cel din mai 1498¹², era cunoscut din Letopisețul Putna II și din Cronica moldo-polonă¹³. Datarea din februarie 1499, pe care o găsim în Cronica moldo-germană, e fără îndoială greșită, fiindcă turcii nu s-ar fi încumetat să înceapă ostilitățile în toiu iernii. Dimpotrivă, textul pe care l-am reprodus explică prin rivalitățile comandanților o întârziere pe care a agravat-o probabil prelungirea devastărilor săvârșite de akângii. Plecând încă din august, cavalcada jefuitoare a putut dura până în octombrie, când, în acea perioadă de „mică glaciațiune”, era firesc să ningă¹⁴. Cronica moldo-germană mai adaugă următoarele amănunte, care coincid cu povestirea autorului otoman: „Atunci a venit o iarnă grea și ger, zăpadă, de pe urma căreia mulți au murit înghețați și de foame, încât nu au mai apucat a trece Nistrul îndărăt”¹⁵.

Condițiile în care s-a produs această retragere par să-i fi impresionat adânc pe contemporani. Altă dovadă este faimoasa baladă „Cântecul lui Marcoș pașa”, în

¹² Cf. Ioan Ursu, *op. cit.*, p. 225–226, 230, care presupune că a doua expediție ar fi avut loc în noiembrie 1498.

¹³ *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 65, 182.

¹⁴ Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI–XVIII*, București, 2001, p. 233, n. 91, semnalând căderea zăpezii în septembrie 1538.

¹⁵ *Cronicile slavo-române*, p. 37.

care Petru Caraman a recunoscut ecoul unor evenimente istorice în legătură cu lupta pentru posesiunea Pocuției¹⁶. Ceea ce ne aduce din nou la problema relației dintre o compoziție istorică și tratarea epică a aceluiași subiect. Fiindcă faptele de arme ale unor Mihaloglu sau Malcocioglu au inspirat probabil în poezia otomană ori, eventual, și slavă un ciclu „akritic”, analog celui cu care cercetătorii literaturii bizantine sunt familiarizați.

Însemnările de mai sus nu pot revendica alt merit decât pe acela de a fi confruntat un izvor otoman puțin cunoscut cu surse românești de diverse categorii. Vom întregi acest exercițiu critic prin comparația cu o mărturie grecească, „Cronica sultanilor turci”, zisă „Anonimul Zoras” sau *Codex Barberinianus Graecus 111*. Ea este o „versiune coruptă și lacunară a unei compilații din secolul al XVI-lea”¹⁷. De aceea, poate, deși se vor împlini în curând cinci decenii de la prima publicare¹⁸, istoricii noștri n-au fost ispitiți să comenteze informațiile despre români și despre rezistența opusă de ei Imperiului Otoman, care formează totuși un sfert din întregul text. Între timp, au apărut două traduceri: una tot în seria „Osmanische Geschichtsschreiber”, sub îngrijirea profesorului Richard F. Kreutel¹⁹, cealaltă în Statele Unite, care i se datorează lui Marios Philippides²⁰. Aceeași structură de mozaic pe care am constatat-o și la cronicile otomane din secolele XVI–XVII se vedește și în această operă, datând probabil de la mijlocul secolului al XVII-lea și al cărei autor ultim provenea din grețitatea supusă stăpânirii venețiene. Toată partea despre Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunedoara și Vlad Țepeș e atât de întinsă încât nu-i aici locul pentru dezghiocarea diferitelor împrumuturi din cronografe grecești sau compendii italiene²¹.

De Ștefan cel Mare vorbește cronica mai puțin, chiar dacă sub mai multe nume.

De pildă, fiind vorba de luptele din 1462 din Țara Românească, situație tulbure în care a intervenit și Ștefan, compilatorul l-a avut drept călăuză pe Chalcocondil. Acela scrisese: „Vlad, împărțindu-și armata în două, o parte o avea cu sine, iar cealaltă a trimis-o contra domnului Bogdaniei Negre, ca să-l respingă dacă acela ar încerca să năvălească”²². La anonim, pasajul se regăsește aidoma, doar că aici apare „Negru care era dușmanul său, domnul Podoliei”, sau „principele

¹⁶ Petru Caraman, *Contribuții la cronologia și geneza baladei populare românești*, în „Anuarul Arhivei de Folklor”, I–II, Cluj, 1932–1933.

¹⁷ Am spus-o în recenziia ediției americane, *RESEE*, XXXIII, 1995, 3–4, p. 344.

¹⁸ G. Th. Zoras, *Χρονικον περι των τουρκων σουλτανων*, Atena, 1958.

¹⁹ *Leben und Taten der türkischen Kaiser*, Graz-Wien-Köln, 1971.

²⁰ *Byzantium, Europe and the Early Ottoman Sultans, 1373–1513. An Anonymous Greek Chronicle of the Seventeenth Century*, New Rochelle, 1990.

²¹ Cu această anevoioasă operație s-a însărcinat Elisabeth A. Zachariadou, *Το χρονικο των τουρκων σουλτανων και το Ιταλικο του προτοτυπο*, Thessaloniki, 1960.

²² Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, trad. Vasile Grecu, București, 1958, p. 286. Cf. *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV, București, 1982, p. 507 (trad. N. Ș. Tanașoca).

Podoliei, pe nume Negru”²³, acolo unde, în original, „Negrul Bogdan” avea sensul de „moldoveanul” = Carabogdan, adică Ștefan. Confuziile se țin lanț: țara lui Vlad Țepeș este „Moldova”, iar ostașii săi sunt „moldoveni”, Radu cel Frumos primește numele de „Dracula”, cetatea de scaun a lui Vlad este la „Proilav” (Brăila), deși Chalcocondil a localizat-o corect la Târgoviște etc.

În legătură cu războiul din 1463 dintre Poartă și venețieni: „Când a venit vara, ei l-au trimis pe domnul Valahiei să se ducă la sultan ca să-l roage să facă pace. Dar Mehemet pașa l-a jupuit de viu, iar pe fratele său l-a înrobit”²⁴. În realitate, e vorba de Bosnia, căreia i se spune „Valahia” din cauza vlahilor de acolo, și de ultimul său rege, Ștefan Tomașevici.

Lupta de la Vaslui din 1475 e înfățișată în relație cu cucerirea Caffei: „În anul următor, turcii au năvălit în Valahia și în Moldova. Și domnul Moldovei s-a înarmat, îl chema Ștefan *Pakinos*, și a adunat lângă el mulți bărbați înarmați și a capturat patru *flamburari* [sangiatic-bei] și a omorât mulți turci și a prins treizeci și șase de steaguri. Și, trecând puțină vreme, genovezii, fiind stăpânitorii Caffei din Marea Neagră, au avut un război și s-au luptat în Italia cu duca Milanului; n-au putut face altfel și i-au dăruit sultanului Caffa ca să-i fie pe plac și au făcut pace”²⁵.

Oricine știe că numai tunurile flotei otomane au silit colonia din Crimeea să capituleze, fără nici o legătură cu subordonarea Genovei față de Milano, unde, de altfel, Galeazzo Maria Sforza era de un an membru al ligii antiotomane²⁶. În pasajul precedent, „Valahia” este numele corect dat Țării Românești, dar, după câteva pagini, citim: „s-a ridicat și ducele Valahiei, Ștefan voievod, a luat din armata regelui Matias și a luat și oastea sa proprie, a înaintat și i-a atacat pe turcii din Bosnia și a luat o parte din ținuturile lor”²⁷. Să fie o confuzie cu incursiunea în Bosnia din 1476, la care a luat parte Vlad Țepeș²⁸? Mai degrabă, cronicarul se referă la înfrângerile suferite de turci în Bosnia în anii 1480–1481, când ungarilor li s-au alăturat în număr mare vlahii din regiune și de pe malurile Neretvei. Singurul voievod cu numele de Ștefan care ar putea fi menționat în acest context este Istvan Bathori, voievodul Transilvaniei²⁹, dregătorul regal însărcinat să supravegheze Țara Românească și Moldova.

²³ G. Th. Zoras, *op. cit.*, p. 110–111.

²⁴ *Ibidem*, p. 116, eveniment plasat în 1464. Vezi John V. A. Fine Jr, *The Late Medieval Balkans*, Ann Arbor, 1996, p. 584–585.

²⁵ G. Th. Zoras, *op. cit.*, p. 119.

²⁶ F. Babinger, *Mahomet II le Conquérant et son temps (1432–1481)*, Paris, 1954, p. 409; Jacques Heers, *Gênes au XVe siècle*, Paris, 1971, p. 409; Roberto Lopez, *Storia delle colonie genovesi nel Mediterraneo*, Bologna, 1938, p. 440–444.

²⁷ G. Th. Zoras, *op. cit.*, p. 123.

²⁸ Ștefan Andreescu, *Vlad Țepeș (Dracula)*, București, 1998, p. 165–166.

²⁹ Lajos Thalloczy și Sandor Horvath, *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria*, XL, Budapest, 1915, p. CXLV, 55–56, 61 (vlahii îl cheamă contra turcilor pe „herțegul” Vlatko Kosaca).

Pentru anul 1481 (de fapt, 1484), întâlnim următoarele știri despre Baiazid al II-lea: „s-a unit cu tătarul și a adunat multă și puternică oaste, pe care a condus-o împotriva lui Marcu *Phontis*, voievodul Valahiei și al Bogdaniei, care jefuise multe teritorii ale lui Baiazid și chiar a luat cetatea Chilia și Cetatea Albă, pe care el le luase în stăpânire ca și cum ar fi ale sale. Atunci a venit oastea lui Baiazid împreună cu tătarii și era o oaste de 70.000 de oameni. El a luat înapoi Cetatea Albă și Chilia și a năvălit în Valahia și a jefuit multe locuri. A luat și a dus în Oraș [Constantinopol] 500 de bărbați, femei și copii și pe aceștia i-a dus în Oraș”³⁰. Alăturarea numelor celor două principate, în sfârșit distribuite corect, corespunde situației stabilite într-adevăr după biruința de la Râmnic din 1481. Însemnarea, probabil contemporană acestor evenimente, pe care compilatorul a inclus-o ulterior în țesătura textului său, adoptase punctul de vedere otoman: nu Baiazid, ci Ștefan era definit ca uzurpator prin ocuparea cetăților.

Apoi povestirea poposește iarăși la un episod cunoscut: „În al doilea an, el [sultanul] a trimis aceeași oaste până la hotarele Lehie. Și era iarnă și i-a luat frigul și au murit mulți turci. De asemenea, nechezau caii lor fiindcă nu aveau nutreț și au murit aproape toți, căci din 70.000 numai 10.000 s-au întors”. Imaginea acestei armate troiene nu se deosebește de cea din cronică de la Sarajevo.

„Anonimul Zoras” este o operă de compilație la care s-a lucrat mecanic, împrumutând pasaje din diverse surse, ceea ce explică și erori de datare ca „al doilea an”, când întâmplarea precedentă se petrecuse cu 14 ani înainte. Altă dovadă și mai convingătoare este deplasarea unor denumiri geografice – de exemplu, toponimul „Valahia” nu rămâne fixat pe același teritoriu –, iar un singur personaj – în cazul nostru, Ștefan cel Mare – capătă nume diferite. Există părți clar preluate după un original italian: „Louniadi” vine de la „l’Uniadi” (p. 68, 69, 71), expresiile turcești care mișună: haraci, pașale, bei, raiale, „hunghiar” sau sarai intraseră poate în vocabularul limbii vulgare grecești, dar nu e exclus să indice un izvor turcesc. La originea informației că una din fiicele cneazului Lazăr ar fi fost căsătorită cu „domnul Moldovei” – deci cu Petru I – se găsește una din rodosloviile sârbești. De unde vin însă diversele nume date lui Ștefan ? Din slavonește avem în text cuvântul *βοιβοντας*, deci „Vodă” a devenit la transcriere *Φοιμης*. Înțelegerea greșită a unui original slavo-român e sugerată de numele „Marcu”, care a apărut printr-o confuzie, dacă pagina pe care a văzut-o compilatorul se referea la Malcocioglu, căruia, în letopisețe, i se spune „Marcolci” și „Marcola”. Atunci, și *Παυος* ar fi posibil să derive din descifrarea slovelor numelui *Ștefan* citite grecește.

Cunoștințele despre realitățile românești culese de „Anonimul Zoras” din toate părțile sunt, din această cauză, vădit inegale. Expunerea care le-a adunat la un

³⁰ G. Th. Zoras, *op. cit.*, p. 127. Cifrele sunt mult inferioare datelor din cronică venețianului Domenico Malipiero (N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, III, București, 1897, p. 84–85).

loc are un caracter anacronic. Textele din care s-a alimentat au fost produse în secolul al XV-lea și majoritatea lor aparțin unei forme rudimentare de cronică³¹.

Deși scrise pe la 1480, deci în timp ce se desfășura epopeea lui Ștefan cel Mare și la același nivel cronologic cu mărturiile turcești sau grecești referitoare la ea, există alte atestări ale luptei antiotomane purtate de Moldova care dezvăluie o cultură umanistă, de expresie latină sau italiană. Pe temeiul lor se poate vorbi de o etapă superioară în dezvoltarea istoriografiei din sud-estul Europei și de deschiderea drumului pe care situații sau personalități din această regiune au pătruns în canonul apusean de tradiție intelectuală. De aceea, se cuvine să întregim spicuirile noastre privitoare la Ștefan cel Mare cu o operă bine informată despre geografia și istoria popoarelor de la Dunărea de Jos, dar căreia istoricii români nu i-au dat destulă atenție.

Mai precis, ceea ce s-a reținut până acum din dezvoltările postume ale marelui învățat italian Agostino Pertusi a fost că o consultație cu privire la itinerariul recomandat unei cruciate antiotomane, care a fost tipărită în 1522 sub numele raguzanului Felix Petančić și care nu și-a pierdut actualitatea de-a lungul întregului secol al XVI-lea, este un plagiat după o scriere mai veche cu vreo 20 de ani decât presupusa dată (1502) a alcătuirii sale³². Adevăratul autor, căruia Pertusi i-a restituit acest text odată cu altul, cu un conținut asemănător, a fost Martin Segono, sârb de obârșie, cu studii la Padova și numit de venețieni în fruntea diocezei Dulcigno în Dalmația.

Ocuparea de către turci, în 1480–1481, a portului Otranto, la extremitatea sud-estică a peninsulei italiice, a determinat o reacție antiotomană în care se încadrau noi planuri de campanie. Unul din acestea, adresat papii Sixt al IV-lea, stabilind direcția în care trupele regelui Ungariei ar fi înaintat după trecerea Dunării la Belgrad, menționa pe vlahi, „neam țărănesc de munteni, deprinși să crească turme și cirezi”³³. Caracterizarea locuitorilor din Țara Românească, „*Maior Valachia sive Dacia*”, reunește recunoașterea latinității, care înobilează, cu aspectul respingător și redutabil pe care-l accentua o propagandă ostilă: „Aceasta este provincia numită Dacia de către antici, colonie a romanilor, din care cauză băștinașii ei și în vremea noastră se folosesc pretutindeni de graiul latin. Acest neam este barbar, crud, atras de ghicit și de prevestiri, ahtiat întotdeauna de jaf și pradă”³⁴.

³¹ Karl Krumbacher, *Geschichte der byzantinischer Litteratur*, München, 1897, p. 397. Vezi și Borje Knös, *L'Histoire de la littérature néo-grecque*, Uppsala, 1962, p. 406.

³² Andreas Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, Budapeșt, 1914, p. 110–111; *Călători străini despre țările române*, I, ed. Maria Holban, București, 1968, p. 440–444. Ștefan Andreescu, *Din istoria Mării Negre (Genovezi, români și tătari în spațiul pontic în secolele XIV–XVII)*, București, 2001, p. 143–144, s-a limitat să menționeze ecurile victoriilor lui Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare în textul lui Martin Segono.

³³ Agostino Pertusi, *Martino Segono di Novo Brdo, vescovo di Dulcigno. Un umanista serbo-dalmata del tardo Quattrocento. Vita e opere*, Roma, 1981, p. 91, 121.

³⁴ *Ibidem*, p. 98–99.

Balanța este înclinată în sens favorabil de dârzenia cu care românii au stăvilit expansiunea otomană: „Dracula, împreună cu oșteni puțini, dar aleși, pe Mahomed, împăratul turcilor, care pusese stăpânire pe Valahia Mare și se pregătea s-o ocupe și pe cea Mică, l-a atacat în cea de a doua veghe a nopții, l-a pus pe fugă spre Dunăre cu mare rușine și măcel al oamenilor săi și l-a silit să se retragă”. Celălalt ceas glorios pe care Segono ține să-l facă știut este bătălia de la Vaslui: „acum patru ani, Ștefan, principele Moldovei, astfel l-a înfrânt pe Soliman pașa, beglerbeiu Rumeliei, încât din 30.000 de turci puțini au scăpat și anume cei care călăreau pe cai mai iuți”. Din pasajul citat rezultă că episcopul folosea în 1480 un memoriu pe care-l scrisese din 1479. În 1480 a murit Jan Długosz, așa că numai până atunci Segono ar fi putut primi informații de la cronicarul polon. E posibil ca atât unul, cât și celălalt să fi avut o sursă comună de tipul „avviso”, fiindcă și arhiepiscopul de Lwow a făcut o aluzie la fugari care sună asemănător: „cei care o luară la fugă și se îndreptară spre Dunăre fură tăiați de moldoveni, care aveau cai mai buni”.

Cu aceeași ocazie, se aduc lămuriri despre campania din anul următor, când Mehmed al II-lea și-a luat revanșa: „auzind de moartea regelui Daciei, numaidecât a trecut Dunărea cu oastea sa, pentru a pune în loc la conducerea aceluia neam pe unul din familia Bassaranban”³⁵. Aceste cuvinte se referă, de bună seamă, la Radu cel Frumos, care murise din 1475, și la Basarab cel Bătrân (Laiotă). Informația potrivit căreia, „după ce liniștise Dacia Mare și se pregătea să treacă în cea Mică”, sultanul a fost silit să plece ca să dea ajutor cetății Smederevo se poate înțelege doar cu precizări. Scenariul este același ca în 1462, ceea ce nu corespunde realității. Luptele pe Dunăre cu Matias Corvin vor avea loc în iarna 1476–1477, dar Moldova fusese devastată de turci din iulie până la sfârșitul lui august. Există o scrisoare a lui Mehmed al II-lea datată 12 iunie „din țara lui Dobrotici”; prin urmare, în momentul acela sultanul se afla încă în Dobrogea, înainte de a pătrunde în Moldova. Aceasta e numită, prin excepție, „Dacia Mare”. Un alt document, prin care se creștea vama plătită de negustorii raguzani, indică prezența sultanului, la 15 noiembrie, „în țara valahilor”: abia acum Mehmed era deci în Țara Românească, unde n-a mai zăbovit din cauza pericolului care între timp amenința o puternică poziție strategică de pe malul sârbesc al Dunării³⁶.

În fine, pentru a încheia, adăugăm o însemnare din 1482 dintr-o cronică municipală germană. Cronicarul din Lübeck, aflând despre negocierile ungaro-otomane care pregăteau pacea din 1483, și-a manifestat nemulțumirea față de conflictul dintre Matias și Frederic de Habsburg, din cauza căruia cel dintâi a

³⁵ *Ibidem*, p. 137. O întrebare la care nu se poate răspunde acum este de unde provenea informația deținută de Segono. Forma de plural a numelui „Basarab”, păstrată în textul italian, coincide curios cu „Bezeremban” dintr-un izvor persan de secol XIII în legătură cu care există o veche controversă. Cf. Aurel Decei, *L'invasion des Tatars de 1241/1242 dans nos régions selon le Djami ot-Tevarikh de Fazl ol-lah Rasid od-Din*, în *RRH*, XII, 1973, 1, p. 101–122.

³⁶ Boško I. Bojović, *Raguse et l'empire ottoman (1430–1520)*, Paris, 1998, p. 230–231.

lăsat războiul cu turcii să fie purtat numai de Ștefan. Iată textul, pe care-l traducem din latină: „În zilele acelea, Matias, rege al Panoniei, adică al Ungariei, ar fi putut înlătura orice stăpânire a turcilor din regiunea Dunării, dacă nu l-ar fi atacat comandantul trupelor împăratului Frederic al III-lea. De aceea a fost nevoie ca el să se întoarcă din drum și să se apere de oastea împăratului. O, cât de viclean lucrează diavolul, aprinzând trufia principilor ! Totuși, împăratul zicea că n-a știut despre acestea. Însă Baiazid, împăratul turcilor, a fost lipsit de toată Misia de Sus de către zisul Matias și de către Ștefan, episcopul Misiei de Jos, adică al Valahiei; fiind îndurerat de această pierdere, el a răpit cetatea Risan din mâinile regelui Panoniei”³⁷.

E vorba de cucerirea otomană a Herțegovinei, din care ultimul centru de rezistență fusese portul Risan, la granița dintre Dalmația și Muntenegru, în apropiere de Kotor. În terminologia arhaizantă a umaniștilor apuseni, „*Mysia Superior*” era Serbia (corect: „*Moesia Superior*”)³⁸. Deși denumirea de Moesia Inferior era aplicată în Antichitate Dobrogei, aici e asimilată cu Țara Românească, drept reper servind limba romanică, limba comună cu cea a vlahilor din Balcani. Cât despre titlul de „episcop” atribuit lui Ștefan, explicația trebuie căutată în asemănarea dintre „vlădică” și „vladatei” sau, în sârbește, „vladar” (stăpânitor); deci, undeva pe parcursul între Dunărea de Jos și nordul Germaniei, a intervenit un text slav a cărui tâlmăcire a prilejuit confuzia. Notița încorporată în cronica de la Lübeck provine desigur din circulația manuscrisă a unor timpurii „*Zeitungen*” despre evenimentele recente de pe frontul otoman.

S-a arătat altădată³⁹ că la sfârșitul veacului al XVI-lea Ștefan devenise un personaj istoric și că amintirea sa trezea respect. De când începe oare posteritatea lui Ștefan ? Admirația pentru faptele sale de arme, pentru care există și alte dovezi, tot din ultimii ani ai secolului al XVI-lea, a fost exprimată chiar mai devreme. În această privință trebuie citată o mărturie din 1532. Aflat la Cracovia și adresându-se unui prieten venețian, căruia îi povestește o călătorie la Praga și, la întoarcere, prin Transilvania și Moldova, Ercole Daissoli, venețian și el, ajuns secretarul lui Ieronim Laski, comentează victoria armatei polone la Obertyn contra lui Petru Rareș. Scrisoarea cuprinde, totuși, un omagiu pentru vitejia aceluia de la moartea

³⁷ *Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis im 16. Jahrhundert*, 31, Lübeck, V, 1, Leipzig, 1911, p. 291: „*Istis diebus Mathias rex Panoniae, id est Ungarie, omne imperium Thurcorum evicisset ex Danubio, si campiductor Frederici III imperatoris eum non molestasset. Ideo oportuit eum redire et se ab imperatori copiis defensare. O quam subtiliter ignit diabolus per principum superbiam. Dicebat tamen imperator hec se ignorasse. Spoliatus est tamen Baiasetus, imperator Thurcorum, per predictum Mathiam et Stephanum, Misie, id est Valachiae, Inferioris episcopum, tota Misia Superiori; qui dolens damno Risanum oppidum e manibus Panoniae regis istud eripuit*”.

³⁸ A. Pertusi, *op. cit.*, p. 223–227.

³⁹ A. Bitay, *Din soarta faimei lui Ștefan cel Mare. O apreciere maghiară din 1593*, în **RI**, XXII, 1936, 1–3.

căruia se împlinise doar un pătrar de veac: „quel valentissimo capitano Stefano, qual ruppe il re Mattias di Ungaria”⁴⁰.

Exemplele de mai sus sunt mai semnificative prin varietatea lor decât prin conținutul de informații. Dacă acestea din urmă sunt eronate sau au suferit distorsiuni pe traseul difuzării lor, în schimb proveniența unor asemenea ecouri din mediul turcesc, din cel grecesc, din lumea slavă a Balcanilor și, până la urmă, chiar dintr-un colț nordic al Occidentului ne încredințează că ce s-a petrecut vreme de jumătate de veac în Moldova s-a făcut auzit de la un capăt la altul al Europei. Acea realitate istorică de care ne despart cinci secole continuă să ne fascineze tocmai fiindcă a izbutit o depășire a izolării obișnuite. La un popor pe care destinul său nu l-a răsfățat, această strălucire aurorală s-a mai repetat doar o dată sau de două ori și numai atunci când s-au întrunit condițiile care angajau sufletele în crearea sau apărarea unor mari proiecte și valori colective. Din această perspectivă, nu ne putem îndoii de măreția sau sfințenia anilor lui Ștefan.

⁴⁰ *Acta Tomiciana*, XIV, Varșovia, 1952, p. 193.